

Lietuvos ekonomikos mokslo ir studijų raida XX amžiuje

Stanislovas Martišius

Profesorius socialinių mokslų habilituotas daktaras
Vilniaus universiteto Statistikos katedra
Saulėtekio al. 9, 2040 Vilnius
Tel. (370-2) 36 61 22

Straipsnyje analizuojami Lietuvos ekonomikos mokslo raidos dėsningumai, ūkio studijų kryptys. Aptariama tarpukario Lietuvos ekonominė mintis, to meto ekonomistų ir komersantų studijos. Nagrinėjamos Lietuvos ekonomikos mokslo ir pasaulinės ekonominės teorijos sąsajos XX amžiuje. Aptariamas sovietinės ekonominės teorijos lygis ir jos žalingas poveikis lietuviškosios ekonominės minties plėtotei. Apibūdinamos sovietmečio pagrindinės Lietuvos ekonomistų tyrimų kryptys. Pateikiama pasiūlymų, kaip gerinti ekonomistų ir vadybininkų rengimą. Dėstant medžiagą, naudojamos istoriniu loginiu ir statistinės analizės metodais. Atliktas tyrimas yra tik pradinis etapas į XX amžiaus Lietuvos ekonomikos mokslo ir studijų raidos istorinius ir metodologinius tyrimus. Straipsniu siekiama paskatinti plačiau pradėti tokius tyrimus Lietuvoje.

1. Tarpukario Lietuvos ekonominė mintis

Lietuvos aukštojo mokslo istoriją galima suklasifikuoti į šias keturias nelygias dalis: 1. Vilniaus jėzuitų akademija – 1579–1773 m.; 2. Lietuvos vyriausioji mokykla – 1773–1803 m.; 3. Imperatoriškasis Vilniaus universitetas – 1803–1832 m.; 4. XX a. Lietuvos aukštosios mokyklos. Šis periodas gali būti skirstomas: Lietuvos aukštosios mokyklos 1922–1940 m.; Lietuvos aukštosios mokyklos 1940–1990 m.; Lietuvos aukštosios mokyklos po 1990-ųjų metų.

Šio straipsnio tyrimo objektas – XX a. Lietuvos ekonomikos mokslo ir studijų raida. Visai neliesime ekonominės minties istorijos senajame Vilniaus universitete – 1579–1832 m. Iš dalies tai padaryta kitų autorių [17]. Lietuviškas žodis aukštosiose mokyklose suskambėjo tik XX

amžiaus trečiajame dešimtmetyje. Lietuva iki Pirmojo pasaulinio karo težinojo tik ekonomą... „Aušros“ – „Varpo“ laikais ir vėliau pasirodė daug straipsnių politiniais ekonominiais klausimais. Vėliau jie buvo aptarti akad. Alb. Rimkos [36], prof. P. Šalčiaus [40], doc. V. Lukoševičiaus [21–22] darbuose.

Lietuvos universiteto profesūrai (1922–1930 m.) ekonomikos mokslo studijas teko pradėti nuo nulio: nebuvo ekonominės literatūros lietuvių kalba, vadovėlių, nesukurta ekonominė mokslinė terminija, ne visi profesoriai mokėjo lietuvių kalbą, o ir ją mokantys kalbėjo savo tarpe; neturėta normalių materialinių piniginių sąlygų plėtoti ekonomikos mokslą ir studijas.

Tačiau nepaisant sunkumų Lietuvos universiteto Teisių fakultete ekonomikos mokslų

studijos pradėtos 1924 metais. Pirmaisiais Lietuvos ekonomistų dėstytojais buvo: A. Moravskis, M. Pokrovskis, J. Šimkus, J. Mašiotas, P. Šalčius, J. Aleksa, Vl. Jurgutis, P. Juodakis, Alb. Rimka. Tarp pirmos laidos ekonomistų (1927 m.) buvo Dz. Budrys, J. Bučas, J. Dagys, P. Kopustinskas, Ged. Galva, A. Daukša, J. Audėnas, baigę universitete ekonomikos studijas 1929–1930 metais [18, p. 67–80].

Pirmieji Lietuvos ekonomistai – tyrinėtojai ir pedagogai – daugiausia buvo ekonomistų klasikų mokyklos šalininkai ir jų sekėjai. Tiesa, kai kuriems iš jų, pavyzdžiui, prof. Vl. Jurgučiu, nemažą įtaką turėjo vokiečių istorinė mokykla, o atskiriems ekonomistams (prof. P. Šalčiui) – Tugan Baranovskis, G. Kaselis (G. Cassel, 1866–1946), kurie jau iki galo nėjo ekonomistų klasikų keliais. Pavyzdžiui, G. Kaselis, iš kurio vadovėlio mokėsi tarpukario metų Lietuvos ekonomistai studentai [9], besąlygiškai atmetė vertės kategoriją, laikė, kad ją visiškai pakeičia kainos teorija. Trūkumo momento iškėlimas ūkio reiškiniams aiškinti yra G. Kaselio pagrindinės teorijos principas [45]. Tačiau G. Kaselis atmetė paskuti io naudingumo teoriją, kuri nuo 1870-tųjų pamažu ėmė įsigalėti pasaulinėje ekonomikos teorijoje [44].

Apibendrinant tarpukario Lietuvos pirmųjų mūsų krašto ekonomistų pažiūras, pasakytina, kad jie buvo labai santūrus neoklasikinės ekonominės mokyklos – maržinalizmo požiūriu. Pertvarkyta 1871–1900 metais vertės teorija Lietuvą pasiekė pavėluotai. I. S. Dževonso (1835–1882), A. Maršalo (1842–1924), K. Mengerio (1840–1921), Fridriko von Vizerio (1851–1926), Eugenijaus von Bem Baverko (1851–1914), L. Valraso (1834–1910), Dž. B. Klarko (1847–1938), K. Vikselio (1851–1926) darbai tarpukario Lietuvos ekonomistų

didelio susidomėjimo ir pritarimo nesulaukė. Ekonominėi analizei, ūkiniams tyrimams atlikti pirmieji Lietuvos ekonomistai patys plačiai naudojo ir studentams rekomendavo taikyti vidurkius ir santykinus, o ne ribinius dydžius.

Ribiniai dydžiai, ekonominių procesų pusiausvyros idėjos, neoklasikinė pinigų teorija platesnį atgarsį Lietuvos ekonominėje literatūroje rado tik ketvirtąjį dešimtmečio pabaigoje – 1935–1940 metais. Dr. J. Bučo, dr. Dz. Budrio, dr. D. Cesevičiaus straipsniuose ir disertacijose jau pastebima anglų ekonominės mokyklos įtaka [30]. Dz. Budrį veikė neoklasikinės pinigų teorijos atstovo Ir. Fišerio (1867–1947) idėjos [7]. Dr. J. Bučas savo straipsniuose pasisakė prieš ekonomikos supolitininimą ir suetinimą, nemažai rašė socialinio draudimo, mokesčių teorijos ir istorijos klausimais [3–5]. Įdomios jo mintys ekonominės terminijos klausimais. Svarbus dr. J. Bučo teiginys: „politinė ekonomika“ yra tendencingas ir per daug siauras terminas“ [5, p. 272]. Pagal jį „politinė ekonomija nagrinėja bendrus socialinio ūkio eigos priežastingumą ir dėsningumą dalykus“ [5, p. 270]. Profesorius nebuvo prieš *socialiekonominikos* termino vartojimą. Jo nuomone, *socialiekonominika* galimas terminas, jeigu norima pabrėžti ekonomikos ir socialinio gyvenimo ryšį. Gerai, kai sakoma: sociali io gyvenimo ūkis ir tiriamie to ūkio eigos dėsniai ir principus.

Sprendžiant dilemą – ar reikia suetinti ir supolitinti ekonomikos teoriją, dr. J. Bučas buvo prieš tokią sintezę. Jam atrodė neginčijama, kad kiekvienos šalies ekonominio gyvenimo reiškiniai būtina nagrinėti ekonomikos mokslo požiūriu. Jo *credo*: pasitelkus ekonomikos mokslą reikia vienos ar kitos šalies gyvenimo reiškiniai perlieti per lietuviško gyvenimo faktų prizmę [4, p.10].

Vieną iš intelektualiausių Lietuvos XX a. ekonomistų dr. D. Cesevičių stipriai veikė „diriguojamo ūkio“ teorijos [10–11]. Priminsime, kad XX amžiaus viduryje JAV mokslininkai, vadovaujami P. A. Samuelsono, pamėgino susieti keinsistinę makroekonominę teoriją su neoklasikinės mokyklos mikroekonominė analize. Didžiosios neoklasikinės sintezės kūrėjų nuomone, šiuolaikinė Vakarų tipo ekonominė sistema gali sėkmingai kovoti su tokiomis blogybėmis kaip bedarbystė ir infliacija, jeigu joje pavyks teisingai išspręsti dvi problemas: a) užtikrinti netiesioginę, bet veiksmingą valstybės ūkio reguliavimo politiką; b) garantuoti vartotojų ir gamintojų elgesio laisvę.

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse tokias idėjas kėlė dr. D. Cesevičius ir kiti Lietuvos ekonomistai, mišriosios ekonomikos šalininkai – dr. Dz. Budrys, dr. P. Padalskis, J. Pažemeckas, dr. S. Stankus, Alb. Tarulis [8; 10; 11; 30; 34; 35; 41]. Jų nuomone, mišri ekonomika gali egzistuoti ir gerai funkcionuoti, kai valstybės intervencija į šalies ūkį nepažeidžia tradicinių Vakarų civilizacijos vertybių: demokratijos, asmens laisvės, privačios nuosavybės ir konkurencijos.

Pasaulinėje ekonomikos literatūroje leistinas valstybės ūkio plėtros ribas mėgino nustatyti keinsizmas. Neoklasikinė mikroekonomika pagrindė laisvo individualaus pasirinkimo ir asmens atsakomybės ribas. Mišrios ekonomikos teorija yra tų dviejų pradų sąsaja, savotiškas kompromisas. Lietuvos pragmatinio „diriguojamo“ ūkio šalininkai buvo įsitikinę, kad reikia apdairiai derinti istorines tradicijas ir novatoriškumą, individualizmą ir kolektyvizmą, laisvę ir lygybę. Rinkos laisvė turi garantuoti kultūros formų įvairovę. Šią mintį ne kartą kėlė prof. Vl. Jurgutis [1; 13], prof. A. Rimka. Pasta-

raji galima laikyti taikomosios ekonomikos pionieriumi Lietuvoje [2; 18; 22].

Ketvirtąjo dešimtmečio pabaigoje ir penktojo dešimtmečio pradžioje Lietuvoje disertacijas apgynė J. Bučas, Dz. Budrys, Pr. Padalskis, St. Stankus, J. Kaškelis, Vl. Juodeika, D. Cesevičius, L. Serbenta, K. Sruoga, G. Valančius disertacijas apgynė užsienyje. Taip prasidėjo Lietuvoje akademinės ekonomikos mokslas.

Paminėtinos kai kurių disertacijų temos: „Ekonominio pajėgumo principas mokesčių paskirstymo teorijoje“ (J. Bučas); „Fiziokratizmas Lietuvoje“ (Pr. Padalskis); „Trumpalaikio žemės ūkio kreditavimo principai ir sistemos“ (Dz. Budrys); „Mišriosios įmonės“ (S. Stankus); „Industrializacija Lietuvoje“ (A. Tarulis). Tiesa, paskutinė disertacija, kitu pavadinimu ir gerokai perdirbta, po Antrojo pasaulinio karo apginta užsienyje [25].

Ekonominės studijos tarpukario Lietuvoje plėtojosi normaliai. Dotnuvos žemės ūkio akademijoje ketvirtajame dešimtmetyje pradėta rengti ekonomistus agrarininkus. Klaipėdoje 1934 m. įsteigtas Prekybos institutas, tikra varkietiška aukštoji ūkio mokykla, rengusi kvalifikuotus komersantus, tačiau iki karo nespėta Lietuvoje bent kiek labiau išplėtoti taikomųjų ekonominių tyrimų.

Apžvelgus tarpukario Lietuvos ekonomikos mokslo ir studijų raidą, pažymėtina: Lietuvoje buvo pastebimas perėjimas prie XX a. ekonominių teorijų (keinsizmo, neoklasikinės sintezės, ribinės analizės metodo), tačiau ir ekonomiuiose tyrimuose, ir dėstant ekonomikos teoriją dominavo ekonomikos XIX a. klasikai ir jiems artimos mokyklos. Ekonomistų karta, augusi ir baigusi ūkio studijas nepriklausomoje Lietuvoje ir Vakarų šalyse, jau gyvai domėjosi ekonomine ir socialine XX a. ekonomine moks-

line teorine mintimi. Didėjo profesionalumas atliekant ūkio tyrimus; mažėjo didaktinių straipsnių ekonomikos žurnaluose: „Ekonomika“ (1935–1940), „Tautos ūkis“ (1930–1940). Lietuvos ekonomistai lėtai, bet nuosekliai ir tolydžiai artėjo prie vakarietiško ekonomikos mokslo ir studijų standartų.

2. Sovietų Sąjungos ekonominė mintis 1939–1955 metais

Atėjo 1940-ieji. Įvyko lūžis. Lietuvos ekonomistams viską reikėjo pradėti daryti kitaip ir iš naujo, prasidėjo sunkios dienos intelektualams, mylintiems mokslinę tiesą ir akademinę laisvę. Ne geriau buvo ir tiems, kuriems nesvetimas politinės laisvės maksimumas ir socialinės lygybės troškulys – eserinio ir socialdemokratinio krypties ekonomistams [18, p. 67–72; 25; 27; 28].

Nuo 1940-ųjų Lietuvos ekonomistų atliktų Tėvynėje mokslinių ir taikomųjų tyrimų negalima visiškai atskirti nuo SSRS ekonominės politikos nuostatų ir tuo metu ekonomikos spaudoje vykusių diskusijų. Mūsų nuomone, sovietinės Lietuvos laikotarpio ekonomikos mokslų ir studijų raidos negalima suprasti, neįsigilinus į Sovietų Sąjungos ekonomikos teorijos padėtį ir turinį. Nesigilinant į smulkmenas ir detales, konstatuotina: nepaisant skambių frazių, Sovietų Sąjungoje niekada nebuvo sukurta mokslinė planinio ūkio teorija. Iš lietuvių pirmasis tai pagrįstai įrodė dr. Vl. Juodeika [12].

Visai sovietinei teorinei ekonominei minčiai po 1930-ųjų būdingas marksistinės teorijos ribotumas. Dauguma sovietinių ekonomistų kaip ir K. Marksas neįvertino paklausos veiksnio reikšmės ekonomikos raidai, pirmiausia kainodarai, nesuvokė ribinės analizės veiksmingumo, tikro vertės susiformavimo proceso [43].

Pažymėtina, kad marksistinė politinė ekonomija ir kiti teoriniai ūkio mokslai mažai buvo grindžiami socialinio gyvenimo faktais, empirine ūkio gyvenimo analize. Dažnai savo išvėdžiojimus sovietiniai ekonomistai grindė vien formalia dialektika. Teorinė sistema įrodinėjo tai, ką neigė gyvenimo faktai. Ekonominė teorija virto lozungų rinkiniu. Pasitvirtino R. Liuksemburg dar 1918 m. Leninui išsakyta mintis, kad bolševikai nepanaikintų diskusijų laisvės, nes tai padarytų kūrybinę mintį nevaisingą. Deja, į šias pranašiškas pastabas nebuvo atsižvelgta. Sovietų Sąjungoje iki 1931 metų nemarksistinė politinė ekonomija (teorinė ekonomija) buvo likviduota. Tais metais nuėjo į praeitį realūs ir menamieji nukrypimai pačioje komunistų partijoje. Stalininės versijos marksizmas tapo viso ideologinio gyvenimo ašimi [43].

Pamokanti ir pačios „marksistinės politinės ekonomijos“ kūrimo istorija.

Tik 1931 m. N. A. Voznesenskis spaudoje iškėlė mintį, kad reikia sukurti socializmo politinę ekonomiją. 1936 m. socializmo politinė ekonomija pradėta dėstyti aukštosiose mokyklose. Tai buvo neblogas ūkinių lozungų rinkinys, bet ne mokslinė doktrina! 1941 m. pradžioje komunistų partijos CK svarstytas politinės ekonomijos vadovėlio, parengto SSRS MA Ekonomikos instituto darbuotojų, maketas.

Ilgai Sovietų Sąjungoje buvo kalbama apie ekonominius dėsnius kaip proletariato partijos sąmoningos kūrybos rezultatą. Tik karo metų – 1943 m. žurnale „Pod znamenem marksizma“ pripažintas tariamų socializmo ekonominių dėsnių objektyvus pobūdis. Vėliau buvo 1951 m. ekonominė diskusija ir 1954 m. pasirodė pirmasis politinės ekonomijos vadovėlis, kuris, net užsienio komunistų nuomone, buvo neaukšto intelektualinio lygio. Jo turinį iš esmės lėmė pasi-

rodęs Stalino darbas „Ekonominės socializmo TSR Sąjungoje problemos“, kuris, pagal tų metų propagandinę frazeologiją „praturtino marksistinę–lenininę teoriją, įnešdamas didžiulį indėlį į marksistinę–lenininę filosofiją, politinę ekonomiją, mokslinio komunizmo teoriją“ [39, p. 3].

Tokia buvo bendra sovietinės ekonomikos mokslo aplinka, kurioje po Antrojo pasaulio karo atsidūrė Tėvynėje likę Lietuvos ekonomistai. Jiems teko laviruoti tarp laisvės ir represijų, tiesos ir melagingos propagandos. Nebuvo galima ginti ekonominės disertacijos, jeigu joje nebuvo išėjusių Stalino darbų kalbos klausimais nuorodų! [42, p. 141].

Laimingesni buvo tie ekonomistai, kurie 1944 m. emigravo į Vakarų [18, p. 81–89].

3. Sovietinės Lietuvos ekonomistų darbai

Aplinkybių verčiami Lietuvos ekonomistai ir techninės inteligentijos atstovai pradėjo domėtis gamybinių jėgų išdėstymu Lietuvoje. Tas klausimas nebuvo svetimas ir tarpukario Lietuvos ekonomistams [41]. Dabartinė Lietuvos teritorija niekada iki 1940-ųjų nesudarė vieningo ekonominio vieneto; ji buvo padalyta kelioms valstybėms.

Po XX komunistų partijos suvažiavimo, įvykusio 1956 m. Maskvoje, šiek tiek liberalizavosi režimas, papūtė „šiltesni vėjai“. Susikūrė, nors ir neilgam, liaudies ūkio tarybos. Valdymo institucijos pradėtos pildyti vietiniais kadrais. Atgimė nacionalinė spauda; pradėjo eiti žurnalas „Liaudies ūkis“, „Mokslas ir gyvenimas“, „Mokslas ir technika“. Pastarojo 1959 m. pirmame numeryje pasirodė dar prieškarinio metais aktyviai dalyvavusio spaudoje architekto Stepono Stulginskio argumentuotas straipsnis „LTSR pramonės išdėstymas ir miestų ugdymas“. Jame pradėtos nagri-

nėti Lietuvos ūkio regioninės problemos. Pagrindinė straipsnio mintis: nebegrūsti visų pramonės įmonių į Vilnių ir Kauną, bet stengtis jas lygiai paskirstyti po visą Lietuvos teritoriją – vidutinius ir mažus miestus, siekiant lygaus ekonomikos ir kultūros kilimo visame krašte.

Straipsnyje pateiktas duomenimis, tuo laiku Lietuvos miestuose gyveno 39 proc., o Sovietų Sąjungoje – 48 proc., kaimyninėje Latvijoje ir Estijoje – po 56 proc. visos šalies gyventojų. Atsilikimas akivaizdus.

Vilniaus miesto gyventojų tada buvo 235 tūkst., Kauno – 214 tūkst. Kituose Lietuvos miestuose gyveno: Klaipėdoje – 89 tūkst.; Šiauliuose – 60 tūkst.; Panevėžyje – 40 tūkst. žmonių. Blogiausia buvo tai, kad gyventojų nuolat mažėjo Raseiniuose, Jurbarko, Vilkaviškyje, Skuodo, Žagarėje, Šakiuose, Šeduvoje.

Esant tokiai padėčiai, S. Stulginskis pasiūlė iš esmės keisti Lietuvos gamybinių jėgų išdėstymo politiką. Nors ir sunkiai, bet nauja idėja pamažu pradėta įgyvendinti. Mano nuomone, didelis nuopelnas ją įgyvendinant priklauso to meto MA Ekonomikos instituto direktoriui akad. K. Meškauskui, minėto instituto darbuotojams – A. Skupei ir Vytautui Januškevičiui, žinomam ekonomistui P. Kiuberiui, architektui K. Šešelgiui. Naujai idėjai neliko abejingi ir vadovaujantys to meto krašto vyriausybės ir planavimo darbuotojai – A. Drobnys ir M. Šumauskas. Gaila, kad Lietuvos regioninių tyrimų istorija neparašyta. Iš tikrųjų ja nesidomėta. Nepradėta net rinkti faktų, netyrinėti to meto archyvai. Laikas būtų pradėti išsamius istorinius to meto ūkio tyrimus.

Kita tyrimų kryptis, kuria plačiai domėtasi sovietinėje Lietuvoje, buvo žemės ekonominis vertinimas. Tai sena tyrimų kryptis Lietuvoje.

Žemės ekonominis vertinimas Lietuvoje pradėtas XVI a. per valakų reformą. Po Pirmojo

pasaulinio karo žemės buvo rūšiuojamos pagal prof. J. Tonkūno sudarytą metodiką. Po Antrojo pasaulinio karo 1957 m. Lietuvoje MA Ekonomikos institutas (V. Mališauskas), Žemdirbystės institutas (J. Vaitiekūnas) ir Žemės ūkio ministerija (Č. Kulvietis) pradėjo plačius žemės ekonominio vertinimo darbus. Vertinimo kriterijumi buvo augalininkystės produkcija ir pagal ją nustatomi dirvožemio boniteto balai. Lietuvos ekonomistų gauti boniteto balai buvo tikslinami ir jais remiantis gauti žemės ekonominio vertinimo balai.

Prie tų darbų ištakų buvo akad. V. Mališauskas. Jis parengė keletą monografijų ir teminių straipsnių rinkinių [23; 33; 19]. Jais vadovaudamasis V. Mališauskas sudarė žemių ekonominio vertinimo metodiką, pagal kurią 1979 m. buvo atliktas Lietuvos žemių ekonominis vertinimas. Paminėtinos akad. V. Mališausko ir jo mokinių parengtos kelios kolektyvinės monografijos [32; 36], kuriose buvo plėtojama gamtos išteklių ekonominio vertinimo metodika. Pradėtus MA Ekonomikos instituto darbus tęsė Žemės ūkio ekonomikos institutas; 1985 m. išleista knyga „Naujas žemės vertinimas Lietuvoje“.

Mano nuomone, istoriškai žvelgiant į šią tyrimų kryptį pažymėtina, kad čia įdomi ne tiek žemės ekonominio vertinimo metodika, kuri yra grynai pragmatinė ir neturi gilių sąsajų su ekonomine teorija, kiek žemės ekonominio vertinimo rezultatų panaudojimas žemės ūkio produkcijos faktoringinei analizei atlikti, taikant gamybines funkcijas [14; 15; 16].

Ekonominis žemės ūkio vertinimas – kompleksinė agrarinės ekonomikos ir žemės ūkio mokslų tyrimų sritis. Atgimusios Lietuvos politikos vyrams, šalies ekonominę politiką norintiems grįsti ne F. Kene (Quesnay) suformuluotu posakiu „laisser faire et laisser passer le monde

va de lui mème“, bet tvarkyti ją šiuolaikinėmis fiskalinėmis ir monetarinėmis priemonėmis, žemės ekonominio vertinimo metodikų istorinis pažinimas, teori is jų įvertinimas yra būtinas dalykas. Reikia objektyvios ir išsamios tos tyrimų krypties istorinės analizės metodu, taikomuoju ir teoriniu požiūriais. Nereikėtų tų problemų sprendimo palikti vien Lietuvos žemės kadastro istorikams. Rentos formos visada domino ekonomistus. Jos matavimo problemos – labai sunkios ir pragmatškai įdomios – turi intriguoti ir traukti visus ekonominės minties istorikus.

Trečioji taikomosios ekonomikos ir valdymo mokslų tyrimų kryptis Lietuvoje 1960–1990-aisiais buvo matematiniai ekonomikos metodai ir automatizuotos valdymo sistemos. Šios krypties tyrimų istorija yra labai susijusi su analogiškų tyrimų istorija Sovietų Sąjungoje. 1963 m. įkurtas Centris ekonomikos matematikos institutas paskatino didelius jaunosios ekonomistų kartos lūkesčius ir viltis. Greitai ėmė formotis optimalaus funkcionavimo ekonominė teorija, turėjusi nemažai sąlyčio taškų su neoklasikine ekonomikos teorija. Plačiai pradėta taikyti ribinę analizę. Tačiau 1970-aisiais įvyko lūžis: biurokratiniai valdžios ir partijos organai, kad išlaikytų centralizuotą krašto valdymą, visai pradėjo remti akad. B. Gluškovo pasiūlytą automatizuotą visos šalies valdymo (OTAC) sistemą. Buvusiam režimui ji buvo nepavojinga. Automatizuotų valdymo sistemų kūrimas tapo nemažo būrio ekonomistų ir inžinierių mokslinės ir praktinės veiklos leitmotyvu. Lietuvoje susiformavo akad. R. Rajecko, prof. K. Antanavičiaus vadovaujamos ekonominių-matematinių tyrimų kryptys. Gaila, kad neturime parašytos tos krypties tyrimų istorijos. Dabar sunku pasakyti, kas tikrai naujo ir originalaus buvo ekonomistų-matematikų darbuose 1960–1990 metais.

Tam tikrus tyrimus atliko ir Lietuvos statistikai, jie aptarti atskirame straipsnyje [18, p. 108–121].

Trumpai aptarsime ekonominės politikos ir ekonomistų mokslinį darbą Lietuvoje sovietiniais metais.

Sovietmečiu atlikta ne viena tariama ūkio reforma. Ypač paminėtina 1957 metų ūkio valdymo reforma, ekonominė 1965-ųjų reforma, 1968 m. kainų reforma ir kt. Tačiau nė vienoje iš jų, bent kiek žymiau, mokslinis ekonominis potencialas nedalyvavo. Ekonominės minties istorijoje yra teigiama: ekonomikos mokslas gali nurodyti vykdomos reformos ribas. Tačiau sovietinių laikų ekonominė teorija tokių funkcijų neatliko. Pavyzdžiui, sovietinė kainų teorija nieko negalėjo padėti kainų reformai.

Manau, būsiu teisingas teigdamas: to meto Lietuvos ekonomistų ginamos disertacijos dažniausia turėjo „ekonominių rezervų“ ieškojimo pobūdį. Disertacijų tematika buvo vietinė, siaura, labiau grindžiama publicistine ekonomine mintimi, o ne ūkio teorija. Lietuvos, kaip ir visos Sovietų Sąjungos, ekonominė mintis buvo „geležinė siena“ atskirta nuo Vakarų pasaulio, ten vykusių gyvų ekonominių diskusijų, pasauli ekonomikos mokslo raidos. Visos nemarksistinės ekonominės mokyklos buvo tik kritikuojamos, net ir tos, kurios kūrybiškai plėtojo darbo vertės teoriją, pavyzdžiui, ekonomisto P. Srafo darbai, jo veikalas „Prekių gamyba tarpininkaujant prekėms“ (1960 m.) Nors P. Srafiui, kaip ir to meto pagrindiniams ekonomistams teoretikams, buvo svetimas maržinalizmas, pusiausvyros idėjos, tačiau ir toks Vakarų ekonomistas nesulaukė palankaus įvertinimo.

Reikia teigiamai įvertinti Lietuvos ekonomistus už tai, kad jie, išleidę vieną kitą darbėlį marksistinės politinės ekonomijos klausimais

[20; 39], vėliau nuo propagandinės literatūros rašymo nutolo ir savo tyrimus nukreipė į taikomosios ekonomikos sritis. Dabar, koks siauras ir nesusietas su gilesne ekonomine teorija bebūtų Lietuvos sovietinių metų ekonominių tyrimų palikimas, laikas pradėti intensyviai ir plačiai jį tyrinėti. Gausioje literatūroje reikia surasti mintis ir analizės procedūras, išlaikiusias laiko egzaminą.

Verti pagarbos tie asmenys, kurie atliko nemažą švietimo darbą: viena ar kita forma populiarino Vakarų ekonomikos ūkinių tyrimų metodus ir metodikas, pagarbiai vertino tarpukario Lietuvos ekonomistų teorinį palikimą.

Norint atkurti tikrą, ne falsifikuotą kiekvienos epochos istorinį vaizdą, reikia visų pirma svarbesnius faktus aprašyti ir pateikti tokius, kurie buvo iš tikrųjų, jokių būdu nenutylint nei privalumų, nei trūkumų, nes nutylėti svarbesnius faktus, vadinasi, klastoti istoriją. Konkrečių faktų negalima nei juodinti, nei baltinti. Ekonomistams sovietinis laikotarpis laisvai kūrybai buvo labai nepalankus. Tik po 1990-ųjų sugrįžta į Europą. Visiems, o ne išrinktiesiems, atsivėrė XX a. pasaulinės ekonominės minties panorama: neoklasika, keinsizmas, didžioji neoklasikinė sintezė, postkeinsizmas, solidarizmas, monetarizmas, institucionalizmas, katališkoji ekonomika [43; 45]. Pradėjo grįžti į „mokslinę apyvartą“ tarpukario Lietuvos ir išseivijos ekonomistų darbai [26; 31].

4. Ekonomikos mokslo studijos nepriklausomoje Lietuvoje

Paskutiniame šio šimtmečio dešimtmetyje Lietuvos ekonomikos mokslas trečią kartą per paskutinius 75 metus pertvarkomas iš esmės. Teko visiškai pakeisti studijų turinį, dėstomų dalykų pobūdį, mokslinių tyrimų metodologiją.

Vieni Lietuvos aukštųjų mokyklų ekonomikos ir verslo vadybos fakultetai tai padarė greičiau ir išsamiau, kitiems šis darbas sunkesnis ir ilgiau užtruko. Lietuvos ekonomistai, praradę dažnai kelių dešimtmečių savo įdirbį, pasijuto prie „suskilusios geldos“. Dideli teoriniai ekonominiai tyrimai vyresnės kartos ekonomistams tapo sunkiai įmanomi: pirmiausia reikėjo susipažinti su laisvų Vakarų šalių ekonominės minties laimėjimais po 1940-ųjų. Tik po to jau galima pradėti į pasaulio ekonominius procesus žiūrėti ir pro „lietuvišką langelį“. Suprasta, kad Lietuvai labai reikia vakarietiško mąstymo ekonomistų teoretikų – gerų tyrinėtojų, originalių pedagogų. Lietuvos aukštųjų mokyklų ekonomikos, verslo vadybos fakultetams jų dabar labai trūksta. Doktorantūra dėl subjektyvių ir objektyvių priežasčių nefunkcionuoja taip, kaip norėtume. Ekonomistų ir vadybininkų doktorantūros studijos dar netapo tikrai individualiomis, paskutinį mokslo žodį teikiančiomis. Lietuvos aukštųjų mokyklų ekonomikos ir verslo vadybos fakultetuose tebėra ryški kryptis į taikomosios ekonomikos teoriją ir tyrimus, vadybos ir rinkodaros mokslus, apskaitą.

Skaitoma apie 10 valdymo ir administracijos krypties kursų: įvairūs menedžmento teoriniai kursai, sociologinės organizacijų teorijos, įvairių sričių valdymo (vadybos) kursai. Atrodo, šios srities specialistai dar nerado optimalios valdymo ir administracijos mokslų struktūros.

Ieškojimų kelyje tebėra ir rinkodaros kryptis. Čia dėstomų dalykų margumynas dar didesnis. Be rinkodaros teorinių kursų, teikiami statistiniai taikomieji tyrimai, sociologiniai (vartotojų elgsena, reklama), šakiniai (paslaugų, bankų, švietimo, sveikatos apsaugos ir pan.) ir kt. Reikėtų unifikuoti dėstomus dalykus.

Labiau struktūrizuoti ūkio technikos (apskaitos, audito, taikomosios ūkio informatikos) ir kiekybinių metodų ekonominiuose tyrimuose (statistika, ekonometrija, ūkio statistika, prognozavimas) kursai. Tačiau ir tų dalykų supratimas Lietuvos aukštųjų mokyklų fakultetuose labai skiriasi, nėra vienodumo.

Ūkio studijos Lietuvoje dabar yra dviejų krypčių – ekonomikos ir vadybos (verslo vadybos). Iš dalies tai atitinka jau prieš karą susiformavusią ūkio specialistų specializaciją: ekonomistai ir komersantai [31; 32]. Atsižvelgiant į pasaulinę patirtį ir gyvenimo poreikius, reikia pradėti Lietuvoje plačiai rengti viešojo administravimo specialistus – vadybininkus, turinčius gerą teisinį pasirėmimą. Apie tokių administracijos specialistų rengimą Lietuvoje dar 1934 m. rašė prof. M. Riomeris [31]. Paskutiniais tarpukario metais Lietuvoje veikė visuomeniniais pagrindais dirbęs Administracijos institutas. Sovietmečiu nepamatuotai daug buvo rengiama ekonomistų, neturinčių gero teorinio, teisinio ir humanitarinio pasiruošimo. Lietuvai dabar reikia universitetinio išsilavinimo ekonomistų (finansininkų, bankininkų, ekonomistų teoretikų ir analitikų), universitetinio ir neuniversitetinio aukštojo mokslo verslo vadybininkų (komersantų, apskaitininkų), viešojo administravimo vadybininkų, vadybos magistrų teoretikų. Ypač plati viešojo administravimo vadybininkų darbų sritis: vartotojų teisių apsauga, sąžiningos rinkos konkurencijos priežiūros organai, materialinių ir finansinių šrūtų administravimas ūkio mikrolygmeniu. Netinkama tokių specialistų rengimą sukonzentruoti vien teisės, politikos, filosofijos fakultetuose, eliminuojant nuo to darbo ekonomikos ir vadybos mokymo institucijas, kur sutelkti geriausi Lietuvos ūkio specialistai – pedagogai ir tyrinėtojai. Tai neteisinga ir netolerantiška.

5. Ekonominė teorinė mintis ir ūkio specialistų rengimas

Lietuvos ekonomistams XX a. dažnai trūko nuoseklus ir plataus teorinio pasirengimo. Dabar šios klaidos neturime kartoti. Mūsų jaunesni ekonomistai – magistrantai ir doktorantai – turi perimti naujausias ir neoklasikinės sintezės atstovų, ir monetaristų idėjas. Maža to, jie patys turi įsitraukti į pasaulinio ekonomikos mokslo kūrimo procesą. Būtina neoklasikinės sintezės ūkinių procesų tyrimų teorijai suteikti dinamikos aspektą, ją papildyti institucionalizmu, organizacijų teorija, daugiau susidomėti ekonominės politikos mokslu, išspręsti pozityvios ir normatyvinės teorijos santykio klausimą, ekonominę teoriją papildyti kitų socialinių mokslų teoriniais laimėjimais.

Reikėtų sutikti su monetaristais, kad pinigai iš esmės daro įtaką rinkos būsenai ir raidai. Tą įtaką ūkio konjunktūrai daro ne kas kita kaip piniginės masės apimtis. Svarbus monetarinės politikos elementas yra centrinio banko reakcijos į paklausą nustatymas. Tuo jau domėjosi ir tarpukario Lietuvos ekonomistai [6; 30; 35].

Pinigų cirkuliacijos greičio teorija, jos sąsajos su bendra paklausos teorija, mėginimas empiriniais tyrimais nustatyti paklausos ir pinigų apyvartos greičio funkcijų analitinės išraiškas – svarbus monetaristų įnašas į XX a. ekonominę mintį. Šių jų palikimą turi perimti Lietuvos ekonomistai, išmokti juo naudotis, patys jį turtinti.

Rengiant Lietuvos ekonomistus XXI amžiui, reikia nepamiršti bendrosios pusiausvyros teoretikų pradedant L. Valrasu, V. Pareto (1848–1923), E. Barone (1859–1924), baigiant P. Samuelsonu (A. Samuelson), K. Erou (K. Arow), Dž. Debrė (G. Debreu) darbų. Reikia gerokai sustiprinti Lietuvos ekonomistų bendrą mokslinį rengimą: matematizuotos eko-

nominės teorijos neturi gąsdinti ateinančio šimtmečio Lietuvos ekonomistų, jie patys turi sugėbėti tokias teorijas kurti ir interpretuoti.

Būtina pagerinti ekonomistų ir vadybi inkų metodologinį rengimą. Ekonominės minties istorija turi būti orientuota į ekonominių mokyklų paradigmų raidos pažinimą, o ne vien į istorinę faktologinę medžiagą. Ekonomistams magistrantams reikia plataus ir išsamaus ekonomikos metodologijos kurso, bakalaurams – kurso „Empirinė ekonominė analizė: tyrimo metodai ekonomikos moksle“ Ekonomistus reikia mokyti mokslo logikos ir metodologijos, analitinės filosofijos teorijos.

Norėtusi, kad Lietuvos aukštųjų mokyklų ekonomikos ir verslo vadybos fakultetuose atgytų tarpukario Lietuvos ekonomistų rengimo tradicijos: studentų ir doktorantų moksliniai seminarai. Magistro baigiamasis darbas turėtų prilygti mokslo tiriamajam darbui. Atliekant ekonominius tyrimus būtina susieti kokybinius ir kiekybinius analizės aspektus, faktus su teorija.

Studentams skaitomuose kursuose reikia labiau atskirti teorijos aiškumą nuo jos vertinimo, plačiau parodyti pasirinkimų ir galimybių logiką. Lietuvos ūkio problemų tyrinėjimas turi būti atliktas pasaulinio ūkio požiūriu; visada iškeliamas ekonominių idėjų reliatyvumas ir universalumas, jų specifiškumas ir globalumas. Lietuvos ekonomikos ir verslo vadybos fakultetus baigiantys studentai gerai turi suvokti, kad pasauliui suprasti nepakanka racionalių žmogaus pažinimo galių, nes jos sudaro tik vieną žmogaus mąstymo proceso elementą. Intuicija, inspiracija, gyvenimo patirtis, kitų žmonių nuomonės paisymas yra kiti pasaulio sampratos pažinimo elementai.

Tik žmogus, kuris neneigia emocijų, poezijos, filosofinių svarstymų ir religijos paslapčių,

gali priartėti prie turtingos tikrovės gelmių, ekonominių šalies paslapčių. Vien racionalus žvilgsnis į tikrovę nėra pakankamas būdas formuoti teisingą ekonominę politiką. Be techniškojo proto, šalto sąvokų pažinimo reikia mokyti studentus intuityviai just gamintojo tikslus, vartotojo poreikius. XXI a. bus Lietuvos klestėjimo amžius, jei jos ekonomistai ir vadybininkai mokės suderinti knygą (mokslą), lyrą (meną) ir arklą (kapitalą).

Išvados

1. Lietuvos ūkio studijos turėjo kelis kartus keisti savo tyrimų kryptis ir studentų rengimo metodikas. Didžiausių pokyčių įvyko sovietizuojant Lietuvos aukštąsias mokyklas 1940–1950 metais ir atkūrus Lietuvai nepriklausomybę 1990-aisiais.

2. Lietuvos teorinė ekonominė mintis tarpukario metais smarkiai vijosi Vakarų šalių ekonomistų teorinę mintį, gyvai domėtasi naujomis ekonomikos mokslo tyrimų kryptimis: neoklasiškine mokykla, keinsizmu, pirmaisiais neoklasiškinės sintezės darbais. Tačiau nemažai tarpukario Lietuvos ekonomistų, sekdami G. Kase-liu (Cassel), nesimpatizavo paskutinio naudingo teorijai, manė, kad vertė ir pinigai neatskiriami, nes, kai imama kalbėti apie vertę, ji pakeičiama vertinimu pinigais.

3. Teorinės ekonomikos bendrosios pusiausvyros pradininkai (L. Valraso, P. Pareto tyri-

mai) Lietuvos ekonomistus mažai domino. Jų nebuvo suprasta, kad tos krypties ekonomistų didžiausias mokslinis laimėjimas – bendrasis ekonominių parametų nusakymas per ekonominę sąveiką ir tarpusavio priklausomybę. Lietuvos ekonomistams artimesnė buvo priežastinė ekonominių procesų analizė, kai ekonominiai parametrai tiriama pamažu. Pradinis veiksnys – realusis darbo užmokestis. Pajamos nulemia kainas ir pan.

4. Sovietiiais metais Lietuvos ekonomistai daugiau ir išsamiau nagrinėjo taikomąsias ūkio problemas: regioninės ekonominės politikos klausimus, ekonominį gamtos išteklių vertinimą, matematinį modelių naudojimą ekonomikos tyrimams atlikti. To meto politinės aplinkybės buvo nepalankios nagrinėti teorinius ekonominius klausimus.

5. Atkūrus nepriklausomybę, visos Lietuvos aukštosios mokyklos daug nuveikė modernizuodamos ekonomistų ir vadybininkų studijų programas. Tačiau ūkio specialistų dar laukia dideli darbai, norint įsitraukti į pasaulinės ekonominės teorijos kūrimą.

6. Objektiviai nagrinėti Lietuvos ekonomikos mokslo ir studijų raidos istoriniu statistiniu požiūriu faktiškai dar nepradėta. Lietuvai labai trūksta analitinio profilio ekonomistų teoretikų ir ūkio istorikų. Šalis dabar neturi ir pajėgaus mokslinio ekonomikos instituto. Lietuvoje būtina atgaivinti mokslinį darbą už universitetų ribų.

LITERATŪRA

1. Akademikas profesorius Vladas Jurgutis 1885–1995 m. // 1995 m. lapkričio 6–8 d. mokslinės konferencijos, skirtos gimimo 110-osioms metinėms, medžiaga. Vilnius, 1996.

2. Akademikas profesorius Albinas Rimka 1886–1996 m. // 1996 m. kovo mėn. mokslinės konferencijos, skirtos 110-osioms metinėms, medžiaga. Vilnius, 1996.

3. Bučas J. Ekonominio pajėgumo principas mokesčių paskirstymo teorijoje. Kaunas, 1935.

4. Bučas J. Dėl prof. F. Kemšio knygos recenzijos // *Ekonomika*. 1939. Nr.1(17).
5. Bučas J. Politinė ekonomika, socialėkonomika ar dar kitaip? // *Ekonomika*. 1936. Nr. 3(7).
6. Budrys Dz. Centrinų bankų kredito operacijos laisvoje rinkoje // *Ekonomika*. 1939. Nr. 1(17).
7. Budrys Dz. Prof. Irwing Fisherio 100% pinigai ir bankų rezervų problema // *Ekonomika*. 1936. Nr. 4(8).
8. Budrys Dz. Planingas ūkininkavimas ir jo tendencijos žemės ūkyje // *Ekonomika*. 1936. Nr. 2.
9. Cassel G. Teoriškoji socialėkonomija. Kaunas, 1931.
10. Cesevičius D. Ginčas dėl „laisser – faire“ // *Vairas*. 1931, Nr. 1, p. 51–56; Nr. 2, p. 186–197; Nr. 3, p. 235–242.
11. Cesevičius D. Visuomeniškumo argumentas mūsų laikų santvarkoje // *Ekonomika*. 1935, Nr. 4.
12. Juodeika Vl. Didžioji iliuzija. Marksizmas teorijoje ir tikrovėje. Boston, 1978. T. 1; 1979. T. 2.
13. Jurgutis V. Naujosios bankų įstatymdavystės tendencijos // *Ekonomika*. 1935, Nr. 2.
14. Kaupimas ir vartojimas Lietuvos TSR kolūkiuose. Vilnius: Mintis, 1967.
15. Kolūkių gamybos intensyvumas. Vilnius: Ekonomikos institutas, 1970.
16. Kolūkių gamybos efektyvumas. Vilnius: Ekonomikos institutas, 1972.
17. Laumenskaitė E. Ekonominė mintis ir jos kūrėjai Lietuvoje (XVI–XVII a): Studija ir tekstai. Vilnius: Ekonomikos institutas, 1995.
18. Lietuvos statistika XX amžiuje : straipsnių rinkinys. Vilnius, 1999.
19. Lietuvos TSR žemės kadastras. Vilnius: Mintis, 1970.
20. Lola M. Socializmo pagrindinis ekonominis dėsnis veikime. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslų literatūros leidykla, 1955.
21. Lukoševičius V. Liberalizmo raida Lietuvoje (XIX a. pab.–1940). Vilnius, 1995.
22. Lukoševičius V. Ekonomistas ir visuomenės veikėjas. A. Rimka // Lito ir Lietuvos ekonomikos tėvai. Vilnius: Lietuvos „Žinijos“ draugija, 1988.
23. Mališauskas V., Vaitickūnas J. Žemės ekonominis vertinimas ir jo panaudojimas. Vilnius: Mintis, 1963.
24. Martišius S. Vladas Jurgutis – ekonomistas, politikas, pedagogas // *Ekonomika*, 1996, Nr. 40.
25. Martišius S. Lietuvos ekonomikos mokslo nuostoliai Antrojo pasaulinio karo metais // Lietuvos ūkis. 1991, Nr. 12.
26. Martišius S. Grįžta uždraustos knygos // Lietuvos ūkis. 1990, Nr. 12.
27. Martišius S. Vinco Čepinskio visuomeniniai idealai // *Aljansas*. 1997, Nr. 4(69).
28. Martišius S. Doc. K. Lukša – aušrininkas, humanistas, pedagogas // *Prkybos mokslas ir praktika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1996.
29. Martišius S. Ernestas Galvanauskas – jonių ūkio kūrėjas Lietuvoje // *Prkybos instituto vaidmuo pcvartkant Lietuvos ūkį (1934–1993)*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1995.
30. Martišius S. Tarpukario Lietuvos ekonominė mintis pinigų teorijos ir praktikos klausimais // *Pinigų studijos*. 1997, Nr. 2.
31. Martišius S. Vadybos mokslo ir studijų raida Lietuvoje // *Inžinerinė ekonomika*. 1997, Nr. 2(9).
32. Martišius S. Nepamirškime vadybos // *Vadovo pasaulis*. 1996, Nr. 1.
33. Miškų žemės ekonominis vertinimas. Vilni Ekonomikos institutas, 1975.
34. Padalskis Pr. Planingas ūkis nesocialistinėje valstybėje // *Ekonomika*. 1935, Nr. 1.
35. Pažemceckas J. (Pažemėcnas). Pinigų rinka // *Ekonomika*. 1939, Nr. 3.
36. Rekreacinis, išteklių naudojimas ir vertinimas. Vilnius: Ekonomikos institutas, 1985.
37. Rimka A. Socialėkonominė statistika : Teorija ir metodai. Kaunas, 1933.
38. Rimka A. „Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir „Auszros“ – „Varpo“ galdynės socialėkonominiai raštai. Kaunas, 1935.
39. Straipsniai politinės ekonomijos klausimais. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.
40. Šalčinus A. Raštai. Teorinė ekonomika ir ekonominės minties istorija. Vilnius, 1991.
41. Tarulis A. Industrializacija Lietuvoje. Kaunas, 1938 m. disertacijos rinkraštis. MA biblioteka. Rankraščių skyrius. A. Rimkos fondas F276-750.
42. Žilėnas A. Profesorius akademikas Dzidas Budrys – pedagogas ir žmogus // *Ekonomikos etudai 1* Ekonominės teorijos ir tikrovė. Vilnius: Mintis, 1989.
43. Braginskij S. V., Pevzner J. A. Politėskaja ekonomika: diskussionnyje problemy, puti obnovlennija. Moskva: Mysl, 1991.
44. Blaug M. Ekonomičeskaja mysl v rektospektiv. Moskva, 1994.
45. Majburg E. M. Vvedenije v istoriju ekonomičeskoy myslj. Ot prorofov do professorov. Moskva, 1996.

DEVELOPMENT OF THE SCIENCE AND STUDIES OF ECONOMICS IN LITHUANIA IN THE 20th CENTURY

Summary

The article analyses the economic thought of the inter-war Lithuania, studies of economics in 1940–1990 and the reorganization of the science and studies of economics after the re-establishment of Lithuania's independence.

It has been established that:

1. the doctrines of "directed Economy" were popular in the inter-war Lithuania;

2. during the Soviet period, the attention of economists was focused on applied economic research; and

3. since 1990 significant results have been achieved in modernising the curricula of economics and management studies.

In the article, the theoretical concepts prevailing in Lithuania are analysed against the background of the development of the world's economic thought.

Įteikta 2000 m. sausio mėn.